

Bruno Bettelheim:

Egy kevéssel tanulmá -
nyozott viselkedésűről:
az erőszak

Manap-
ság a szülőket ugyancsak bátorítják, hogy fogad-
ják el gyermekeik primitív vágyait, ami a táplál-
kozást és az ürítést illeti. A szexuális viselkedéssel
kapcsolatban is hajlunk a megértésre, érzelmileg
rugalmasabbak vagyunk. De mit teszünk annak
érdekében, hogy gyermekeink jobban uralkodja-
nak a zavarokon, melyek a velünk született ag-
resszív tendenciákból adódnak? Az egyéb ösztön-
zéseket megpróbáljuk az elfogadható határokon
belül kielégíteni, vagy, ha ez nem kivihető, olyan
irányba terelni, hogy felhalmozódó feszültségük-
kel ne vezessenek heves kitörésekhez vagy a sze-
mélyiség-egész eltorzításához. Az erőszakkal kap-
csolatban nincsenek ilyen ésszerű erőfeszítések,

sőt, mint hajtóerőnek, hallgatólagosan még a lé-
tezését is tagadjuk.

1 Helytelenítjük, ha a gyerekeink „háborúsdi-
t”, „cowboyosdi-
t” vagy „indiánosdi-
t” játszanak,
mintha a játék valóság volna. De ha a szülők, akik
az effajta játékokat ellenzik, következetesek len-
nének, akkor meg kellene tiltaniuk a sakkozást is,
hiszen kétségtelenül háborús játék: az a célja,
hogy megsemmisítse az ellenfél királyát. A szülők
nem tesznek így, mivel élvezik a saját felnöttes
háborúsdiójukat és az ádáz versengés egyéb játéka-
it. Mindemellett valahogyan azt gondolják, hogy
a gyerekeknek nem szabad az efféle játékok gye-
rekkes változataiban elmerülniük, a háborús játé-
kok csak a felnőtteknek valók!

A lövöldöző játékokra úgy reagálunk, mintha
a játék valóság volna, holott egyáltalán nem az.
A gyerekek játéka szoros kapcsolatban van az ál-
modozással és az álombeli képzelődéssel. Ha meg-
gátoljuk az agresszív fantáziajátékokat, úgy visel-
kedünk, mintha az erőszakról való gondolkodás és
álmodozás már önmagában is gonosz dolog len-
ne. Ezzel a magatartással megakadályozzuk, hogy
a gyermek világosan megértse, milyen óriási kü-
lönbség az erőszakról való fantáziálás és a valóban
elkövetett erőszakos cselekedet között. Ha a gye-
reknek nem engedik meg, hogy idejében megta-
nulja, mit is jelent ez a különbség az erőszak ese-
tében (Warshaw kifejezése szerint: ha nem volt rá
alkalma, hogy megfelelő viselkedésmódokat ala-
kítson ki az erőszakkal kapcsolatban), akkor ké-
sőbb esetleg nem tudja megvonni a határvonalat
az erőszakos fantáziálás és az erőszakos cselekvés
között.

Ha tiltandónak minősítjük a gyermeki erő-
szak-fantáziálást, teljesen megfelelkezünk arról,
amire már Platón is fölfigyelt: hogy a jó és rossz
ember között az a különbség, hogy az egyik csak
álmodik gonosz tetteket, a másik viszont elköveti
őket. A régi görögök jól tudták, hogy a jó és rossz
között nem a fantáziatartalmak tekintetében van a
lényegi különbség – márpedig a gyerekjáték nem
más, mint a gyerekfantázia formája és kifejezése –,
hanem abban, hogy a képzelődés megmarad-e
képzelődésnek, vagy pedig megtörténik a való-
ságban is, valóságos következményekkel.

2 A gyerekeknek azt mondják, hogy ne kiabálja-
nak játszótársaikra, és ne üssék őket. Nem szabad
a játszótársak játékát vagy más tulajdonát tönkre-
tenni. Eddig rendben van. De mi módon szab-
duljanak meg a bennük lévő erőszaktól? Amely
ugyebár ésszerűtlen, de ha a szülő erőszakosságon
kapja csemetéjét, alighanem megpfozza vagy ki-
abálni fog vele, ezzel demonstrálva, hogy az erő-
szak rendjénvaló, ha az ember idősebb és erősebb,
és annak örvén alkalmazza, hogy ezzel elfojtja.
Ott kötünk ki tehát, hogy erőszakkal fojtjuk el az
erőszakot, ily módon pedig arra tanítjuk a gyer-
mekünket, hogy az erőszakot nem lehet okos
vagy méltányos módon semlegesíteni. Ráadásul
ugyanazek a szülők amúgy egyetértenek vele,
hogy az ösztönöket elfojtani a legrosszabb.

3 Werthammel ellentétben, aki – mint sokan
mások – az ártatlanok védelmét kéri, hogy ne
rontsák meg őket például a képregénnyel,³⁸ én
meg vagyok győződve róla, hogy sem a képre-
gény, sem a televízió nem rontja meg az ártatla-
nokat. Itt az ideje, hogy mind az eredendő bűn,

mind ellentéte, az eredendő ártatlanság mítosza az egyszarvúak földjére száműzessék. Az ártatlanság se nem velünk született jellegzetesség, se nem hasznos védekezési forma – legtöbbször nem több, mint tudatlanság, amelyhez túl gyakran ragaszkodunk a (hamis) biztonság reményében. A képregények csak azokban erősítik fel a bűnöző tendenciákat, csak azokat tanítják meg új, aszociális cselekvésformákra, akikben a bűnöző hajlam már amúgy is megvan.

Az erőszak képeinek hemzsegése a filmekben és a tévében elősegíti az erőszak alkalomszerű levezetését, egyszersmind növeli az erőszaktól való félelmet, de egy csepp sem mozdítja elő az erőszak természetének megértését. Arra kell mindenkit megtanítani, hogyan tudnák kifejleszteni magukban azokat a lehetséges rendszabályokat, amelyekkel az erőszakban levezetendő energiákat féken lehet tartani, és konstruktívabb irányokba terelni. Amint erről korábban szó volt, oktatásunk és a tömegkommunikációs eszközök épp az erőszakhoz való viszonyulás „megfelelő viselkedésmódjainak” tanítását és előmozdítását nem teszik meg.

De az alapkérdés az inherensen bennünk rejlő bűnözői és erőszakos hajlamok rendszere, és nem ezek kifejeződése a képregényekben, a filmekben és a tévében, sőt az sem, hogy a képregény, a film, a tévé erősíti-e ezeket a hajlamokat, megnehezíti-e a kontrollt felettük. A gyerekeknek és a serdülőknek az erőszakkal kapcsolatos viselkedése csak a felnőtt világ sémáit tükrözi. Ha a felnőttek nem szeretnék nézni a tömegkommunikációs eszközök ábrázolta erőszakot, azok nem nyújtanának olyan

bőséges és változatos kínálatot belőle, s akkor a gyerekeknek és a fiataloknak is sokkal kevesebb alkalma lenne efféléket nézni, és befolyásuk alá kerülni.

A tudatlanság éppen az erőszak dolgában nem jelent védelmet. Más helyen már megpróbáltam kimutatni, hogy az erőszak természetének a nem tudása – amint az a náci rendszer idején történt – nem üdvösséghez, hanem halálhoz vezetett. Hitler uralma idején azok, akik a náci üldözés ellenére azt akarták hinni, hogy minden ember jó és hogy az erőszak csak néhány perverz emberben létezik, nem voltak képesek magukat hatékonyan megvédelmezni, és nagyon sokan közülük el is pusztultak. Márpedig az erőszak létezik, és mind egyikünk már a születésekor megkapta a maga adagját belőle. Ugyanakkor azonban ott vannak az ellenkező előjelű velünk született hajlamok is, és nekünk gondosan kell táplálnunk őket, hogy ellensúlyozhassuk azokat, amelyek az erőszakos cselekvés felé sodornak bennünket. Az ilyen ellensúlyozó erők táplálkozásához azonban ismerni kell az ellenség természetét, ami aligha érhető el, ha letagadjuk a létezését.

Szükségtelen itt felsorolni az erőszak ártalmas hatásait. Azt kell megvizsgálni, hogy az erőszakkal kapcsolatos attitűdök ésszerűek-e, annak a fényében, hogy a cél az erőszak megfékezése, és hogy milyen eszközök szolgálnak jobban céljainkat.

Amikor az erőszakról gondolkozunk, gyakran elfelejtünk egy magától értetődő dolgot: hogy folyamodnak-e hozzá vagy elkerülik, az teljes mértékben attól függ, hogy a maga problémájával szembenéző személy milyen alternatív megoldásokat ismer. Aiszkhülosz megértette ezt, ezért idéztem fel az *Oreszteiá*-t. A költeményben Athéné megoldást ajánl az ő bosszú, a gyilkosság helyébe, jobbat az új gyilkoságnál. Az erőszak az olyan ember viselkedésmódja, aki nem tud semmiféle más megoldást elképzelni az őt fogva tartó problémára – nagyon eklatáns példája ennek a bandák egymás közti háborúása.

Manapság állandóan a tulajdonosi és fogyasztói jólét képeivel bombáznak bennünket, csak hogy a fogyasztói státusz megszerzéséhez nagyon sok embernek alig vannak eszközei. Sok fiatal van ilyen helyzetben, mielőtt még megtalálná helyét gazdasági és társadalmi rendszerünkben, különösen akkor, ha marginális vagy szubmarginális környezetből származik. Ezek a fiatalok gyakran úgy érzik, hogy még minimálisan sem képesek kielégíteni azokat az igényeket, amelyeket mi fejlesztettünk ki bennük. Így céljaik elérésére más alternatívát nem látnak, mint az erőszakot; nyomasztó frusztrációjuk és az a nagyon is valós esély, hogy büntetlenül ússzák meg az erőszakot, még inkább

A tanítónő fellapozza az olvasókönyvet, és ezt a történetet találja a szülőkről:

Nézd az Üvegházat!

Ott van Apa.

Az a másik otthona apának.

Ott van Anya!

Az üvegházban van.

Lát minket.

Fussunk oda Anyához!

Könnyű belátni, mi a jelentősége a maori történetnek és a brit olvasókönyvi történetek közötti különbségnek. Ashton-Warner leírja, hogyan kellett a tanítónőnek megtalálnia az úgynevezett „kulcsszavakat”, amelyekkel a maori gyerekeknek kedvet tudott csinálni az olvasáshoz és az íráshoz.

Jóval az író regényének megjelenése előtt hasonló következtetésekre jutottunk az Orthogenikus Iskolában a gyerekekkel. Ha azt akartuk, hogy ezek a gyerekek tanuljanak, meg kellett őket győznünk, hogy az olvasás, az írás és helyesírás szabályai segíteni fogják őket mindabban, ami őket a legmélyebben érinti. Mihelyt ez megtörtént, azok a gyerekek, akik évekig a legegyszerűbb szavakat sem voltak hajlandók megtanulni – mert képtelenek voltak olyan olvasókönyvekből olvasni, amelyek az életet csupa fénynek és gyönyörűségnek ábrázolták, miközben az ő világuk tele volt dühvel és erőszakkal –, ezek a gyerekek hirtelen mohón rákaptak az olvasásra. Néhányan, akik évekig egyetlen szót sem tanultak meg olvasni, most száz vagy még több szót tanultak meg

felismerni, kiolvasni és betűzni – néhány röpke hét alatt.

Amikor úgy gondoltuk, hogy készen állnak rá – vagyis, amikor úgy éreztük, hogy a gyerekeknek a tanúlással szemben fölépített ellenkezése eloszlott –, röviden, számukra is érthető kifejezésekkel rátértünk arra, hogy néha jó érzés, ha az ember a dühös gondolatairól írhat, hogy abból senkinek nem származik kára. Elmondtuk nekik azt is, hogy az iskolában és az életben az a legnehezebb, épp ezért a legnagyobb és legfontosabb probléma, hogy hogyan lehetünk úrrá saját ijesztő gondolatainkon. Olyan szavak megtanulása tehát, amelyeknek a segítségével el tudjuk választani magat az ijesztő eseményt attól, amit csak gondolunk arról az eseményről, bizony nagy segítség. Ez azért van így, mert a valóságban lezajló ijesztő események lesújtják az embert, ha viszont csak gondolkozunk, beszélgetünk vagy olvasunk rólok, ennek nem kell bekövetkeznie. Ilyen módon – magyaráztuk – megérthetjük és meg is tanuljuk, miként kell szembenézni azokkal a dolgokkal, amelyekről félünk.

Ez után a magyarázat után három gyerek az ijesztő, a tűz és az ütni szavakat választotta először megtanulandóként. Nekem úgy tűnik, hogy ezzel a három szóval a gyerekek öntudatlanul a destruktív hajlamokkal való – legalábbis osztálytermi – foglalkozás mikéntjének egész folyamatát körvonalazták. Az ütni szó az erőszakra utal; a tűz az élettelen destrukció egy formájára és az ijesztő az agresszió és a destruktivitás eredménye.

Ha megengedjük a gyerekeknek, hogy nyíltan beszéljenek agresszív hajlamaikról, akkor rájön-

nek, hogy e hajlamok ijesztőek. Csak ez a fajta felismerés vezethet olyan megoldáshoz, amely jobb, mint a vagy tagadás és elfojtás, vagy erőszakos cselekedetekben kirobbanó indulat dilemmája. Így a nevelés során az a meggyőződés alakul majd ki, hogy önvédelemből, de az ijesztő élmények elkerülése végett is, az embernek konstruktívan kell szembenéznie az erőszakos hajlamokkal, a sajátjaival, de a másokéival is.

Íme egy kis lista azokból az érzelmi töltésű szavakból, amelyeket az Orthogenikus Iskola gyerekei rendszerint első látásra megtanultak olvasni és néhány ismétlés után helyesen írni: tűz, kés, vágni, összeütközés, löni, ölni, ütni, harapni, fogak, harcolni, börtön, kiabálni, üvölni. Figyeljük meg, mennyi agresszióról árulkodik ez a lista és a gyerekeknek az a vágya, hogy éppen ezeket tanulják.

Ugyanilyen tanulságos összehasonlítani az érzelmi zavarokban szenvedő amerikai gyerekeknek a szóválasztékát azokkal a szavakkal, amelyeket Ashton-Warner normális maori gyerekei megtanultak olvasni. A lista majdnem teljesen azonos: „Ranginak, akinek az élete szeretetből, csókokból, verésekből és verekedésekből és a rendőrségtől való félelemből áll és akinek négy hónapjába telt, amíg megtanulta a »gyere«, a »nézd« és az »és« szavakat, négy perc elég volt hozzá, hogy megtanulja a következő szavakat: henteskés, börtön, rendőrség, énekelni, sírni, csókolni, apu, mama, Rang, harc.”

Az Orthogenikus Iskolában minden gyerek más-más megtanulandó szavakat választott magának, mert ami érzelmileg fontos volt az egyiknek, kevésbé volt az a másiknak. Érdekes viszont, hogy

erre csábítja őket. Neveltetésükből semmi sem készítette fel őket rá, hogy tartsák féken önmagukban az erőszakot, hisz nevelőik még a létét is tagadták mindvégig.

Yablonsky, annak elemzésekor, hogy mi is kell erőszakos banda létrejöttéhez⁴⁰ ironikusan jegyzi meg, hogy a banda tagjainak nézetrendszere és szemléletmódja – mintegy rémálomként – pusztán a hivatalos étoszt tükrözi. A bandatagok számára az erőszak értelmét az adja meg, hogy pontosan ugyanazokat a fő értékeket szerzik meg általa, amelyeket az illedelmes társadalom is respektál, vagyis: sikert és presztízst a saját köreikben. Egy öldöklő suhanc így magyarázta tetteit: „Nem hagyom senkinek, hogy jobb legyen, mint én, hogy helyettem más legyen a jani... Ha hirig van, én keményebben ütök-vágok és tiprok, mint akárki.”

Az erőszak funkcióját a banda életében Yablonsky szerint az a tény világítja meg, hogy a legjobban az értelmetlen, spontán erőszakot tisztelik. Alternatív megoldások híján, pontosabban szólva abban a szilárd hitben, hogy az ő számukra nincs alternatíva, ezek a fiatalok gyors, majdnem mágiikus utat keresnek a hatalomhoz és a presztízshez. Egyetlen spontán, intenzív cselekedettel, melynek nincs távolabbi célja, mint bebizonyítani magának és másoknak, hogy képes erre a vérlázító tetre, az ilyen galeritagság léte értelmét akarja megalapozni, és ennek segítségével a hatalmáról erőszakosan meggyőzni másokat.

2
Egy fiú a születésétől kezdve különböző nevelőotthonokban nőtt fel, de mindenütt rosszul bántak vele. Képtelen volt a tanulásra, ezért háromszor ismételte meg az első osztályt. Végül az Orthogenikus Iskolában kötött ki, de még ott is képtelen volt olyan egyszerű kifejezéseket elolvasni, mint „gyere, látogass meg”, mivel korábban senki sem akart vele együtt lenni, senki sem szolgáltatta meg barátságosan. De amint elismertük dühének és erőszakos érzéseinek létjogosultságát, ezeknek az élettapasztalatoknak a fényében könnyedén megtanulta olyan bonyolult szavak olvasását és írását, mint a *harc, katona, tengeralattjáró, tűzoltó* – olyan terminusok ezek, melyek összhangban voltak az őt foglalkoztató érzésekkel. Az első két szó az őt bántó világgal kívánt harcát jelezte és azt a foglalkozást, amelyik hivatásszerűen űzi a háborút. A harmadik szó a rejtőzés – és az általa elért biztonság – vágyát tükrözte, egyben támadási igényt azokkal szemben, akiknek könnyű életük volt a felszínen, miközben az övé lent a mélyben zajlott. A negyedik szó azt sugallja, hogy miután képzeletében kiélte erőszakos dühét, kész volt már annak megfontolására, hogy dühének tüzeit kiolthatja egy olyan ember, aki tudja, hogyan kell azt csinálni.

3
Ha valóban alkalmat adunk a gyerekeknek, hogy arról tanuljanak, ami képzeletük homlokterében van, vagy éppenséggel oda van a legmélyebben eltemetve, akkor vadul és sebesen⁴² tanulnak, mint Ashton-Warner *Aggszúz* című könyvében⁴³ a maori gyerekek. A régény tanítónő hőse rájön, hogy fiatal maori tanítványai tudnak izzómas történeteket írni, csak épp nem olyan témáról, ami a „Jót játszottam Dickkel és Jane-nel” címet viseli, inkább arról, hogy „Megtámadtak”. A Tame nevű gyerek ezt írja:

Elfutottam
anyámtól és elbújtam
anyámtól
a Fáskamrába rejtőztem és
hazamentem és
megverték.

PL
Ezt olvasván a tanítónő kíváncsian fellapozza a hivatalos olvasókönyvben azt az oldalt, amelyikről a gyerek feltehetően olvasni tanult. Ott a következő történetet találja:

Anya elment a boltba.
Sapkát kérek – mondta.
Jánosnak kell a sapka.
Látott egy barna sapkát.
Látott egy kék sapkát.
Nekem a kék sapka tetszik – mondta.

A hatéves Irini megkéri a tanítónőt, hogy néhány szót betűzzön a számára, majd elmélyülten ír. Végül megmutatja a tanítónőnek, amit írt:

Mami azt mondta Papának
add ide azt a pénzt különben
megverlek de csúnyán.
Papa káromkod Mamára
Papa odaadta a pénzt
Mamának. Ünnepet
tartottunk. Papa az
összes sört egyedül
megitta. Részeg volt.

kivétel nélkül minden gyerek megtanult minden érzelmi töltésű szót, még a számára lényegteleneket is, ha látta, hogy a másik gyerek számára viszont fontos a szó. Tehát nemcsak a tanulásban osztoztak, hanem egymás érzelmeiben is.

Ahogy továbbfejlesztettük tanítási módszerünket, rájöttünk, hogy a düh vagy a rémület szavai néha túl sok érzelmet váltottak ki. Ekkor sokféle kategória szerint felosztottuk a szókincset és a gyermek választotta ki, amit kedve volt megtanulni, ilyeneket, mint: dühös szavak, rémisztő szavak, kellemetlen szavak, kellemes szavak, meleg szavak és hűvös szavak.

A gyerekek olyan kellemes szavakat választottak, mint például narancslé, tej, játék és hot dog. Sok mindent elárul ez azokról a kielégülés-élményekről, amelyekre a gyerekeknek az erőszak ellensúlyozására szükségük van. A legtöbb olvasókönyv arra összpontosít, amit mi „kellemes szavaknak” neveznénk, érdekes tehát tudni, hogy a gyerekek a „nem kellemes” és az „ijesztő” szavakat sokkal gyorsabban és tartósabban tanulják meg, mint akár a maguk választotta „kellemes szavakat”. Ezeket a nem annyira kellemes szavakat akarják, ha lehet, olvasni és írni, mert ezenközben olyan fontos érzelmeket tudnak kifejezni, amelyekről a felnőttek jobb szeretnék, ha nem lennének – ha elutasítaná és elfojtaná őket a gyermek. Látható ez abból is, hogy miféle dolgokat írnak ezek a fiatalok maguktól, lopva a nyilvános vagy félig nyilvános helyek (például a WC-k) falára. Nemcsak azért írják ezeket a szavakat a falakra, mert tisztességesebb helyen erre nincs módjuk, hanem azért is, hogy kifejezzék ez irányú érdeklődésüket, de

főleg a felnőttekkel szembeni dacukat és az önálló cselekvés iránti igényüket, akár a felnőtt kíváncsiság ellenében is. Éppen ez az a vágy, ami aztán később majd erőszakos cselekvésekben robban ki.

Hogy lássuk a különbséget a belső motivációból jövő tanulás és a felnőtt által irányított „normális” tanulás között: bár a gyerekek, akikkel mi dolgoztunk, nem tanultak meg négy perc alatt tíz szót, mint Rangi az *Aggszúz* című könyvben, egyik fiunk, aki egy nap alatt alig tudott megtanulni négy „kellemes szót”, tíz saját maga által választott „dühös szót” tanult meg ugyanazon a napon, köztük olyan nehezeket, mint a *boszorkány*, a *tornádó* és a *küzdelem*. Ez azt mutatja, hogy a számunkra fontos dolgok kifejezése és biztonságos tudása erőteljes motiváló erő egy szó – és ily módon a hozzá tartozó, akár kellemes, akár kellemetlen jelenség – olvasására és megértésére. Ha a világ és saját magunk legnagyobb és legszorongatóbb problémáiról és a megoldás módjairól akarunk tanulni, akkor abba nagyon is beletartozik az érzelmeinkkel való ismerkedés, tehát az erőszak is: milyen is valójában, mi okozza, mik a (sajnálatos) következményei, és hogyan lehetne elkerülni őket. Az elutasítás és az elfojtás nem tesznek jót; a megértésből származó kontroll még mindig a legjobb mód, amivel gyermekeinket felkészíthetjük a saját nehéz és zavaró érzelmeikkel való szembenézésre, melyek közül az erőszakos hajlamok jelentik a legkomolyabb gondot, mind maguk, mind a társadalom számára. Mindeddig azonban nem tudtuk sikeresen megszelídíteni az erőszakot.

Egy angol fizikus, aki az ember következő fejlődési fokozatát próbálta elképzelni, arra a követ-

